

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-107>

УДК 330.3

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА ЕФЕКТИВНОГО ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОГО РИНКОВОГО СЕРЕДОВИЩА

ACTUAL PROBLEMS FORMATION AND EFFECTIVE USE RESOURCE POTENTIAL OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE TURBULENT MARKET ENVIRONMENT

Саламін Оксана Степанівна

кандидат економічних наук, доцент,
Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5388-3247>

Поперечний Степан Іванович

кандидат економічних наук, доцент,
Львівський національний університет ветеринарної медицини
та біотехнологій імені С.З. Гжицького
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8018-023X>

Salamin Oksana, Poperechny Stepan

Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine
and Biotechnologies of Lviv

Аналізуються проблеми формування ресурсів і ефективного їх використання у різних за розмірами сільськогосподарських підприємствах в умовах існуючого в аграрному секторі економіки мінливого та динамічного ринкового середовища. Ефективне використання ресурсів у таких умовах можливе на основі швидкого перепрофілювання підприємств. В Україні переважають особливо великі за розмірами підприємства, які виробляють обмежену за асортиментом продукцію для виведення на зовнішній ринок, де ціни стабільніші, ніж в Україні. Такі підприємства складно перепрофілювати. Для цього вимагається тривалий період часу та значна сума коштів. Способом забезпечення ефективного використання ресурсів є їх залучення для виробництва конкурентоспроможної продукції, подолання монополізації сфери закупівель продукції. Пропонується для цього формувати саморегульвні економічні системи, у яких забезпечується формування узгоджених, прийнятних для усіх учасників цін, постачання сировиною, придатною для виробництва конкурентоспроможної продукції.

Ключові слова: турбулентне ринкове середовище, ресурсний потенціал сільськогосподарських підприємств, ефективне використання ресурсів, саморегульвні економічні системи, господарські договори, методики оцінки ефективності використання ресурсів.

The problems of formation resources and their effective use in agricultural enterprises of different sizes in the conditions of market environment existing in the agrarian sector of Ukrainian economy are analyzed. The purpose of the article is analysis and substantiation ways to ensure the effective use of agricultural resources. The relevance of research is due to the fact that the market environment in which agricultural enterprises operate is complex and dynamic. It is difficult to be predicted. It is noted that effective use of resources in such conditions is possible on the basis of rapid repurposing of enterprises. Ukraine is dominated by particularly large enterprises that produce products with a limited assortment for export to the foreign markets, where prices are more stable than in Ukraine. It is difficult to repurpose those enterprises. This requires a long period of time and a huge amount of money. The high risk of such production was confirmed in the conditions of martial law, when the sea routes for the export

of products were lost. It is combined with a forced increase in the import of dairy products and increasing problems of food security. The article was carried out on the basis of the application of generally accepted research methods. The monographic method was used to study the state of the market environment in agriculture. The comparative method was used to analyze the possibilities of effective use of resources in agricultural enterprises of different sizes. The economic-statistical method was used to study the influence of the level and volatility of prices on the use of resources in certain branches of agriculture. It is shown that in the conditions of the existing level of monopolization of the sphere of agricultural product purchases, the state policy of supporting farms does not provide the expected results. Such farms lose their resource potential, their number decreases in some years. Effective use of resources is possible on the condition that they are used for the benefit of the production of competitive products and the formation of acceptable prices for them. For this purpose, it is proposed to form self-regulating economic systems, which include agricultural and processing enterprises and trade organizations. In such systems, prices, requirements for raw materials, calendar terms of product deliveries can be agreed upon. In addition, the expediency of creating support funds for low-profit and sales participants is shown.

Keywords: turbulent market environment, resource potential of agricultural enterprises, efficient use of resources, self-regulating economic systems, economic contracts, methods of assessing the efficiency of resource use.

Постановка проблеми. Проблеми формування та ефективного використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств були актуальними завжди. Забезпеченням ресурсами та досягнутими результатами від їх використання визначається загальний стан і ефективність господарської діяльності як окремого суб'єкта господарювання, так аграрного сектору економіки загалом. Для вирішення цих проблем обґрунтовуються прийнятні макроекономічні моделі побудови економічних систем та організаційні форми здійснення господарської діяльності.

Безальтернативними є точки зору як вчених-економістів, так і практиків господарювання щодо пошуку шляхів належного забезпечення ресурсами та їх раціонального використання на ринкових засадах. Однак лише переходом на ринкові шляхи розвитку проблеми повного і ефективного використання ресурсів автоматично не вирішуються. В умовах турбулентного ринкового середовища і невизначеності очікуваного його стану пошук обґрунтованих підходів до визначення оптимального складу ресурсів та раціонального і повного їх використання набуває особливої практичної значимості та актуальності. Значимість даних проблем зростає в умовах активізації міжнародних інтеграційних процесів та посилення конкуренції як на зовнішньому, так і внутрішньому ринку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вирішенню проблем забезпечення і ефективного використання ресурсів присвячені публікації багатьох авторів. Значна увага до проблеми поєднується з тим, що до цього часу дискусійними є навіть підходи до тлумачення суті ресурсного потенціалу. У наукових публікаціях поширені точки зору, відповідно до яких під ресурсним потенціалом слід розуміти:

- сукупність виробничих і управлінських ресурсів [8, с. 143];
- якісний процес формування та використання ресурсів [9, с. 156];
- сукупність елементів, які нагромаджені підприємством для здійснення господарської діяльності [3];
- активи, що забезпечують створення додаткової вартості [4, с. 60].

Відсутня однаковість авторів щодо методичних основ оцінки рівня забезпечення та ефективності використання ресурсного потенціалу [2; 3; 4]. В тіні залишаються дослідження з проблем використання ресурсів сільськогосподарських підприємств в умовах складного та динамічного ринкового середовища та пов'язаної з цим ризиковості господарської діяльності.

Метою статті є аналіз можливостей і обґрунтування способів раціонального використання ресурсів в умовах існуючого в аграрному секторі економіки України ринкового середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах ринкових відносин використання ресурсів для виробництва окремих видів продукції визначається економічною доцільністю з урахуванням кон'юнктури ринку як продукції, що вироблятиметься, так і засобів виробництва даної продукції. Основним чинником розподілу наявних ресурсів між окремими галузями є ціна на дані ресурси та продукцію, яка може бути вироблена з їх використанням. В умовах динамічного ринкового середовища та високої волатильності цін використання таких класичних підходів до розподілу і використання ресурсів ускладнене. Найпроблемніше суб'єктам господарювання приймати обґрунтовані рішення щодо обсягів використаних ресурсів у галузях з тривалим

періодом освоєння інвестицій та тривалою окупністю капіталовкладень. Часто проблема посилюється можливістю використання засобів лише в окремій галузі і обмеженістю альтернативного використання даних засобів. Такі засоби, що вилучаються з господарського використання не можуть бути продані за ціною, не нижчою від балансової або залишкової вартості. У нестабільному ринковому середовищі виникають проблеми з оцінкою наявних засобів та визначенням показників ефективності їх використання. Неприйнятними є підходи, що застосовуються на практиці, відповідно до яких для співставлення за ряд років показників рівня забезпечення і ефективності використання засобів виробництва оцінюють їх та вироблену продукцію за порівняльними цінами. Вартість виробленої продукції теоретично можна вважати нульовою до тих пір, поки вона не оцінена ринком. Таким же чином слід підходити до оцінки засобів виробництва, ринкова ціна яких є похідною від ціни на продукцію, що виробляється з їх використанням.

У сільському господарстві найпроблемнішою галуззю щодо оцінки рівня забезпеченості ресурсами, ефективності їх використання та вирішення практичних завдань обґрунтування доцільних обсягів використання ресурсів є молочне скотарство. Порівняно з іншими галузями сільського господарства тут найтриваліший виробничий період, відповідно, найтриваліший період окупності інвестицій. Молоко і молочні продукти є продукцією першої необхідності і попит на них стійкий навіть в умовах воєнного стану та зниження доходів кінцевих споживачів. Однак дана продукція є малотранспортабельною, вимагає здійснення щоденних збутових операцій. Тому ринок молока порівняно з іншими видами сільськогосподарської продукції наймонополізованіший. Монопольні тенденції у сфері закупівель молока в поєднанні з впливом об'єктивних чинників ринкової кон'юнктури призводить до такого рівня волатильності цін, при якому неможливо приймати обґрунтовані рішення щодо доцільності залучення ресурсів у дану галузь. Чинник непостійності ціни тут є вагомим від рівня ціни. Свідченням цього є поєднання зростання закупівельних цін за 1 тону молока реалізованого сільськогосподарськими підприємствами України за 2018–2022 роки у середньому з 7,7 до 10,3 тис. грн за 1 тону із скороченням поголів'я корів за цей період з 467,8 до 394,2 тис. голів. Пріоритетними для використання ресурсів є галузі рослинни-

цтва. Частка продукції рослинництва у цінах реалізації в загальних обсягах виробленої сільськогосподарської продукції в Україні за 2018–2021 роки зросла з 75,8 до 82,2 відсотків. Основною галуззю рослинництва є зернове господарство. Особливістю зерна є можливість тривалого зберігання і реалізації у той маркетинговий період, коли ціна на нього вища. Зерно є продукцією багатоцільового використання. Це дозволяє до певної міри уникати монопольного впливу закупівельних організацій і забезпечувати більш стабільну ціну на нього. При цьому основним каналом збуту зерна є експорт. Зерно виводиться на зовнішній ринок, де ціни стабільніші.

Основним ресурсом сільського господарства є земля. З урахуванням переваг зернового господарства частка зернових культур у загальній посівній площі сільськогосподарських культур в Україні у 2022 році складала 52,0%. У сільськогосподарських підприємствах дана частка у 2022 році складала відповідно 78,6%. Переважне спрямування ресурсів на користь виробництва і експорт зерна поєднується з вимушеним збільшенням обсягів імпорту молока та молочних виробів за 2018–2021 роки з 180 до 781 тис. тон. Посилення проблем із забезпеченням продовольчої безпеки України в умовах вимушеного збільшення імпорту молочних продуктів поєднується з високим рівнем ризиковості господарської діяльності через високий рівень монокультурного спрямування сільського господарства. Свідченням цього є суттєве зниження цін на зерно у 2024 році через втрату морських шляхів експорту зерна.

Конкурентні переваги у виробництві зерна мають великі суб'єкти господарювання із значним ресурсним забезпеченням. Переваги полягають у виробництві менш капіталомісткої продукції, повнішому забезпеченні і раціональному використанні дорогих технічних засобів, належному забезпеченні фахівцями і досконалому здійсненні усіх технологічних операцій. За рахунок наявності ліквідних предметів застави таким суб'єктам доступніші банківські кредити, що забезпечують можливості швидкого оновлення засобів виробництва. У великих за розмірами суб'єктах господарювання формують оптимальні товарні партії продукції, що забезпечує ефективніше використання транспортних засобів та складських приміщень. Оптимальні товарні партії, крім того, є чинником підвищення конкурентоспроможності продукції у каналах розподілу, оскільки саме таким товарним партіям

віддають перевагу посередники та потенційні споживачі. Для створення великих підприємств, як правило, залучається капітал з-за меж сільського господарства, що створює добрі передумови для формування необхідних у сільському господарстві засобів і належного ресурсного забезпечення. При належному забезпеченні засобами виробництва до роботи у таких господарствах не залучаються жителі сільських населених пунктів, землі яких використовуються. Через недовикористання трудових ресурсів у селах посилюється безробіття, яке провокує вимушену у пошуках роботи міграцію. Скорочується чисельність сільського населення, зростає середній вік жителів, що залишились. Проблема повного і ефективного використання трудових ресурсів у сільських населених пунктах була актуальною завжди, однак в умовах переважного використання землі агрохолдингами дана проблема особливо загострилась. Особисті селянські господарства не можуть конкурувати з агрохолдингами за набуття права оренди земельних угідь. Це позбавляє сільських жителів можливості створення фермерських господарств, які невеликі за розмірами і, на відміну від агрохолдингів, є гнучкішими, можуть швидко і з меншими затратами перепрофілюватись для адаптації до мінливої кон'юнктури ринку, забезпечуючи при цьому використання ресурсів для виробництва продукції, кон'юнктура ринку якої сприятлива.

Фінансова підтримка фермерства та значні організаційні зусилля державних органів управління сільським господарством не забезпечили очікуваного збільшення кількості фермерських господарств. Не вдалося подолати проблему повільного збільшення, а у окремі роки скорочення кількості таких господарств спрощенням процедури їх створення, впровадженням можливості їх створення без державної реєстрації як юридичної особи.

Проблеми монополізації аграрного ринку і пов'язаних з ними обмежені можливості використання наявного ресурсного потенціалу характерні для усіх країн на різних етапах економічного розвитку. В економічно розвинутих країнах на етапі становлення ринкових відносин протидія виробників сільськогосподарської продукції особливо високому рівню монополізації ринку здійснювалась створенням збутових фермерських кооперативів. Такі кооперативи забезпечували формування оптимальних товарних партій продукції і виведення її на віддалені ринки, минаючи існуючі монополістичні структури. Через повільні темпи

збільшення чисельності фермерських господарств в Україні такі кооперативи не здійснюють помітного впливу на демонополізацію ринку.

Раціональне використання ресурсів сільського господарства для виробництва конкурентоспроможної на внутрішньому ринку та експортоспроможної продукції може бути забезпечене створенням саморегульованих організацій, до складу яких входять виробники сільськогосподарської продукції, підприємства, що здійснюють її переробку, торговельні організації. У таких організаціях узгоджуються вимоги до сировини, придатної для виробництва конкурентоспроможних продовольчих товарів, календарні терміни її поставок. Особливо вагомий вплив на ефективне функціонування таких суб'єктів господарювання і раціональне використання ресурсів досягається узгодженням та формуванням прийнятних для усіх учасників цін. Прийнятним є створення централізованих фондів підтримки збиткових і низькоприбуткових учасників саморегульованих організацій за рахунок внесків високоприбуткових учасників. Доцільність такої взаємодопомоги обґрунтовується тим, що сума недоодержаного прибутку за умови недопоставок продукції збитковим учасником, як правило, є більшою від суми внесків для формування централізованого фонду.

Альтернативою таким системам може бути належне виконання усіма підприємствами своїх договірних обов'язків та оплата штрафних санкцій за умови невиконання чи неналежного виконання цих обов'язків. Господарські договори щодо поставок сільськогосподарської продукції та продуктів переробки як правило укладаються. Однак належний контроль за їх виконанням як правило не здійснюється. Вважається, що вимагання штрафних санкцій псує добрі відносини між партнерами. Разом з тим неналежне виконання договірних обов'язків не може забезпечувати добрі відносини. В умовах ринкових відносин договорами слід передбачувати і застосовувати штрафні санкції, які компенсують усю суму нанесених збитків та упущеної вигоди.

Висновки. Формуванням ринкового середовища і використанням ринкових важелів розподілу ресурсів проблеми ефективного їх використання автоматично не вирішуються. Дані проблеми є особливо актуальними та практично значимими в умовах складної і динамічної ринкової кон'юнктури, невизначеності очікуваних ринкових тенденцій, посилення конкуренції та активізації міжнародних

інтеграційних процесів. В умовах мінливої ринкової кон'юнктури особливо складно забезпечувати ефективне використання ресурсів великими за розмірами підприємствами, для перепрофільювання яких вимагається значний термін та велика сума коштів. В Україні такі підприємства пристосовуються до ринкової ситуації переважним виробництвом зерна, насіння соняшнику і ріпаку для виведення продукції на зовнішні ринки, де ціни стабіль-

ніші. Така адаптація призводить до вимушеного збільшення імпорту іншої продукції та посилення продовольчої залежності від інших країн. Залучати ресурси і ефективно їх використовувати для виробництва конкурентоспроможної продукції можна створенням саморегульованих інтегрованих систем, у яких без державного регулювання узгоджуються ціни, обсяги поставок сировини та вимоги до неї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борисенко В., Борисенко Д. Оптимізація виробництва та моделювання виробничих витрат у фермерських господарствах. *Економіка АПК*. 2024. № 31(1). С. 10–18. DOI:10.32317/2221-1055.202401010
2. Гопкало О. І. Дослідження ресурсного потенціалу промислового підприємства: методологічні особливості. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. 2010. № 2. С. 33–42. URL: <http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/150123> (дата звернення: 09.03.2024).
3. Денисюк О. Г. Використання ресурсного потенціалу підприємства та його фінансової складової. *Ефективна економіка*. 2018. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6113> (дата звернення: 24.04.2024).
4. Кустрич Л. О. Особливості забезпечення ресурсного потенціалу підприємств сільськогосподарської сфери за сучасних реалій економіки. *Інтелект XXI*. 2017. № 6. С. 59–62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2017_6_14 (дата звернення: 24.03.2024).
5. Макєєв О. О. Формування механізму управління ресурсним потенціалом суб'єктів аграрного бізнесу. *Український журнал прикладної економіки*. 2020. Том 5. № 2. С. 393–401. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2020-2-47>
6. Малик М., Кравченко С., Шпикуляк О., Гудзь Г. Розвиток малого бізнесу з виробництва зернових, зернобобових культур, насіння соняшнику в умовах воєнного часу. *Економіка АПК*. 2024. № 31(1). С. 41–53. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202401041>
7. Непочатенко О. О. Оцінка перспектив конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С. 45–52. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2019_6_8 (дата звернення: 20.04.2024).
8. Плаксюк О. О. Механізм формування ефективної системи ресурсного потенціалу підприємства. *Бухгалтерський облік, аналіз та аудит: проблеми теорії, методології, організації*. 2015. № 2. С. 140–147. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boaa_2015_2_22 (дата звернення: 10.03.2024).
9. Приступа В. І. Теоретико-методичні основи структурної декомпозиції ресурсного потенціалу підприємства. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2020. № 5. С. 156–160. DOI: <https://www.doi.org/10.31891/2307-5740-2020-286-5-28>
10. Сільське господарство України: статистичний збірник 2022. Київ: Державна служба статистики України, 2023. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf (дата звернення: 10.03.2024).
11. Смолій Л., Мостов'як М. Україна на ринках органічної агропродовольчої продукції Європейського Союзу: аналітика, тенденції та перспективи. *Економіка АПК*. 2024. № 31(1). С. 54–63. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202401054>

REFERENCES:

1. Borysenko V., Borysenko D. (2024) Optymizatsiia vyrobnytstva ta modeliuвання vyrobnychkh vytrat u fermerskykh hospodarstvakh [Optimization of production and modeling of production costs in farms]. *Ekonomy of agro-industrial complex*, vol. 31 (11), pp. 10–18. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202401010>
2. Hopykalo O. I. (2010) Doslidzhennia resursnoho potentsialu promyslovoho pidpriemstva: metodolohichni osoblyvosti [Research of the resource potential of an industrial enterprise: methodological features]. *Ekonomychnyi visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu – Economic Bulletin of the National Mining University*, vol. 2, pp. 33–42. Available at: <http://ir.nmu.org.ua/handle/123456789/150123> (accessed March 9, 2024).
3. Denysiuk O. H. (2018) Vykorystannia resursnoho potentsialu pidpriemstva ta yoho finansovoi skladovoi [Use of the enterprise's resource potential and its financial component]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, vol. 2. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6113> (accessed April 24, 2024).

4. Kustrich L. O. (2017) Osoblyvosti zabezpechennia resursnoho potentsialu pidpriemstv silskohospodarskoi sfery za suchasnykh realii ekonomiky [Peculiarities of ensuring the resource potential of enterprises in the agricultural sector under modern realities of the economy]. *Intelekt XXI – Intelligence XXI*, vol. 6. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/int_XXI_2017_6_14 (accessed March 24, 2024).
5. Makieiev O. O. (2020) Formuvannia mekhanizmu upravlinnia resursnym potentsialom subiektiv ahrarynoho biznesu [Formation of the resource potential management mechanism of agricultural business entities]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky – Ukrainian Journal of Applied Economics*, vol. 5, pp. 393–401. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2020-2-47>.
6. Malyk M., Kravchenko S., Shpykuliak O., Hudz H. (2024) Rozvytok maloho biznesu z vyrobnytstva zernovykh, zernobovovykh kultur, nasinnia soniashnyku v umovakh voiennoho chasu [Development of a small business in the production of grain, leguminous crops, and sunflower seeds in wartime conditions]. *Ekonomika APK – Economy of agro-industrial complex*, vol. 31(1), pp. 41–53. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202401041>
7. Nepochatenko O. O. (2019) Otsinka perspektyv konkurentospromozhnosti silskohospodarskykh pidpriemstv [Evaluation of prospects of competitiveness of agricultural enterprises]. *Ekonomika APK – Economy of agro-industrial complex*, vol. 6, pp. 45–52. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2019_6_8 (accessed April 20, 2024).
8. Plaksiuk O. O. (2015) Mekhanizm formuvannia efektyvnoi systemy resursnoho potentsialu pidpriemstva [The mechanism of formation of an effective system of resource potential of the enterprise]. *Bukhhalterskyi oblik, analiz ta audyt: problemy teorii, metodolohii, orhanizatsii – Accounting, analysis and auditing: problems of theory, methodology, organization*, vol. 2, pp. 140–147. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/boaa_2015_2_22 (accessed March 10, 2024).
9. Prystupa V. I. (2020) Teoretyko-metodychni osnovy strukturnoi dekompozytsii resursnoho potentsialu pidpriemstva [Theoretical and methodological foundations of the structural decomposition of the enterprise's resource potential]. *Visnyk Khmelnytskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of the Khmelnytskyi National University*, vol. 5, pp. 156–160.
10. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2023). Silske gospodarstvo Ukrainy 2022 [Agriculture of Ukraine 2022], Kyiv. Available at: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/09/S_gos_22.pdf (accessed March 10, 2024). (in Ukrainian)
11. Smolii L., Mostoviyak M. Ukraina na rynkakh orhanichnoi ahroprodovolchoi produktsii Yevropeiskoho Soiuzu: analityka, tendentsii ta perspektyvy [Ukraine on the markets of organic agro-food products of the European Union: analytics, trends and prospects]. *Ekonomika APK – Economy of agro-industrial complex*, vol. 31(1), pp. 54–63. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202401054>